

УДК 316.37

А. Недзельський, канд. соціол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КОНЦЕПТ ПОТОКОВИХ ВЗАЄМОДІЙ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПОВСЯКДЕННОСТІ

Стаття присвячена аналізу можливостей застосування концепту поточкових взаємодій у соціальних мережах щодо соціологічного дослідження повсякденного життя. Автор спирається на теорію практик, культуральну соціологію Дж. Александера, актор-мережеву теорію Б. Латура, що мають евристичну цінність для соціологічного пояснення буденних соціальних зв'язків та взаємодій, зокрема зазначає, що в сучасному суспільстві поширюються практики формування тимчасових структур повсякденності. Перегляд концептуальних основ формування соціального порядку на користь мережевих і поточкових структур сприяє перегляду дослідницької позиції соціологів щодо тієї повсякденності, під якою традиційно розуміється звична рутинна.

Ключові слова: повсякденність, потокова взаємодія, соціальна мережа, соціальні практик, рутинізація.

У сучасному суспільстві відбувається безліч змін. Часто ці зміни є раптовими та навіть значними. Розуміння можливої трансформації окремих функцій або самої сутності суспільних інститутів веде до перегляду соціальними суб'єктами власних ціннісних установок, які є підставами для здійснення практичної діяльності й чинять неабиякий вплив на весь порядок суспільних відносин. Осмислення такого стану навколишньої соціальної реальності індивідами на рівні їх повсякденного життя призводить до здійснення ними рефлексивних зусиль, які, в свою чергу, є наслідком і водночас причиною появи та узвичаєння нових соціальних практик та перетворення або відкидання застарілих практичних схем. При цьому можемо говорити не лише про зміни патернів поведінки, а й про перетворення так званих "фонових практик" і появу нових способів кодування наративів культури, а отже й про зміни в соціальному порядку. У поясненні того, як передаються та поширюються суспільні зміни, соціологія звертається також і до мережевого підходу. Втім, для подолання просторовості, яку передбачає метафора мережі, та для відображення гнучкості й спонтанності, що притаманні соціальним взаємодіям, деякі дослідники, наголошуючи на процесуальності мережевих соціальних зв'язків, також застосовують концепт потоку.

Набуття онтологічною соціальною реальністю все більшої гнучкості, мінливості вимог, що вона висуває до власних суб'єктів, вимагає постійної модернізації соціологічної теорії, уточнення дослідницьких методологічних позицій. "Плинна сучасність", користуючись виразом З. Баумана [1], або, за Е. Гіденсом, "радикалізована модерніті" [2], в якій ми живемо, характеризується невизначеністю та сприяє постійному продукуванню нових реакцій, ідей і форм поведінки соціальних суб'єктів. Розширення метафори плинності суспільних взаємодій дає можливість для аналітичного сприйняття їх як соціальних потоків. **Проблемою**, на якій фокусується дана стаття, є трактування концепту поточкових взаємодій як такого, що націлений на пояснення функціонування макрорівневих соціальних структур за можливості поширення пізнавального потенціалу концепту на проблематику повсякденного життя. **Метою** є виявлення можливості застосування концепту поточкових взаємодій в теоретико-методологічних підходах у вивченні повсякденного життя суспільства.

У процесі здійснення суспільних взаємодій постійно виникають альтернативні форми й моделі дії. Форми між-суб'єктної комунікації відтворюються за загальноприйнятими зразками й спираються на габітуалізовані правила й рефлексивний моніторинг, але, втрачаючи свою всезагальність та статичність, набувають якостей, які притаманні мережевим способам організації взаємодії. Сама взаємодія всередині мережевих структур також зазнає змін.

Ситуація тривалої невпевненості й рефлексивної напруги, стаючи неминучою, має виходити на рівень повсякденного життя. Грунтуючись на теорії практик та сприймаючи роль культури як активної діючої сили, ми можемо припустити, що втрата актуальності стійких рутин та усталених форм суспільних інтеракцій спричи-

нятиме такі проблеми, які призводять до появи та поширення нових практичних схем або ж до переживання соціальними суб'єктами стану аномії.

Автори праці "Теорія Практик" В. Волков і О. Хархордин стверджують, що "соціальні зміни можуть бути зрозумілі як зміни фонових практик, які супроводжуються появою відповідних ідентичностей, формальних інститутів та ідеологій" [3, с.23]. Втім, низький рівень гнучкості рутинних структур та практичних схем повсякденності заважає інституційним змінам. Це з одного боку має сприяти збереженню цілісності соціальної системи як такої, але з іншого – викликає труднощі, коли відмінні ціннісно-нормативні установки та нові комунікативні практики неоднаково поширюються серед різних поколінь і соціальних груп.

Рутинізовані практики тісно пов'язані з відповідними об'єктами, що типізовані за їх денотативними ознаками й віднесені до певної сфери та порядку взаємодії. Однак, у повсякденному житті звичні речі сприймаються і як типові самі по собі, і як такі, що несуть у собі стереотипізовані смисли. Звертаючись до творчої спадщини фундатора культуральної соціології Дж. Александера, бачимо, що ці смисли як конотації знаку можуть бути зчитані носіями відповідного набору культурних кодів, який надає зв'язності простору повсякденного життя й пов'язує його із сакральним, символічним, надіндивідуальним. Жорстка опозиція між "сакральним" і "профанним", на думку Дж. Александера, не лише визначає, що цінують люди, але й встановлює важливий захист навколо загальноприйнятого нормативного "добра". Разом з тим вона створює потужні, часто агресивні, бар'єри на шляху всього, що вважається загрозою добру, суперечить загальноприйнятій, повсякденно відтворюваній культурній нормі [4, с.111]. Тут можемо провести паралелі між сакральною культурною нормою і поняттям "фонових практик", що вказує на сукупність прийнятих у культурі традиційних способів діяльності, навичок користування різними предметами та ін. [3, с.19]. Відповідно, представники "практичного повороту" в соціології вважають, що сукупність практик сумісної діяльності, навичок і звичаїв утворює культурний фон, який навряд чи можливо повністю експлікувати.

Культурні коди формують наративи на рівні міфологічної свідомості, і таким чином не підлягають рефлексії, сприймаються рутинно, є очевидно зрозумілими та породжують відповідні фонові очікування, що виступають необхідною умовою безпосередньої міжсуб'єктної взаємодії. На тлі бурхливих соціальних зрушень саме культурні коди як спосіб зчитування нового знання направляють його інтерпретацію та визначають формування прийнятних адаптивних практичних схем, дозволяють ідентифікувати ситуацію як позитивну чи негативну.

Кодування тексту як наративу сакрального чи профанного відбувається через використання типізацій та перетворення тієї або іншої події чи образу на міфологічну конструкцію, яка, не усвідомлюючись, сама перетворюється на означник добра чи зла, бажаного і небажаного, звичного й незвичайного. У своїй статті "Два світи дії"

Ф. Хатчінсон стверджує, що "ідентичність дії релятивізується в конкретних культурах", а "соціолог чи соціальний теоретик має пояснювати, що люди реально роблять на протривагу тому, що вони як здається роблять" [5, с.77]. Таке пояснення часто є необхідним, адже слід зважати на те, що протиріччя між загальноприйнятими ідентичностями соціальних практик може призводити до соціальних конфліктів, у тому числі великих, наприклад, пов'язаних з національним самовизначенням.

Так, втрата установки на довіру в суспільстві радикалізованого модерну, про яке вів мову Е. Гіденс, може призводити до розладу структурованих міжсуб'єктних соціальних відносин. Під довірою він мав на увазі "впевненість у надійності людини чи системи, відносно деякої даної множини очікуваних результатів чи подій, де ця впевненість виражає віру в добре ім'я чи прихильність іншого або в правильність абстрактних принципів (технічного знання)" [6, с.150-151]. Установа на довіру робить можливим і функціонування експертних систем, і стійкість прийнятих правил міжсуб'єктних взаємодій. Натомість недовіра до соціальних інститутів як до таких, що не виконують свої функції на тлі загальної невизначеності майбутнього й неможливості окреслення повсякденних практик теперішнього, веде до суспільної кризи. Істотні культурні зрушення, загибель одних культурних форм і зародження нових надають суспільній кризі глибоко внутрішнього, особистісного характеру, породжуючи так звану "кризову свідомість" [7]. До неї зазвичай відносять свідомість, яка характеризується такими ознаками, як занепокоєння, тривожність, страх, аномія, невпевненість у завтрашньому дні, явно й неявно виражене песимістичне сприйняття дійсності. Такі характеристики свідомості вважаються ознаками деморалізації суспільства, особливо небезпечною у вигляді симптому "далекодіючих" негативних ефектів [7].

В умовах відсутності загальної установки на довіру, нового значення набувають ті центри взаємодій, до яких довіра зберігається. Навколо них формуються сучасні соціальні мережі. Прийнято вважати, що соціальна мережа – це соціальна структура, створена об'єднаними за однією або кількома ознаками взаємозалежності вузлами, які здебільшого представлені індивідуальними членами або організаціями. [8]. Російський дослідник Д.В. Іванов у статті "До теорії потокових структур" стверджує, що спосіб координації об'єктів соціальних мереж традиційно відбувається через поділ їх на "свої" і "чужі", тоді як здійснення потокових взаємодій інтегрує структурні елементи через свою рухливість і "координація об'єктів у потоці забезпечується постійним рухом через межі нормативності" [9, с.15]. Іншими словами, визначною стає не ідентичність мережі, а сама гнучкість зв'язків між її потенційними елементами, а соціальні мережі та потоки є проявами пристосування повсякденної рутини до необхідності зважати на мінливість "правил гри".

Д.В. Іванов додає, що "...у полі культури градієнти різних ціннісних орієнтацій та ідентичностей призводять до виникнення потоків комунікацій, що йдуть до небагатьох дальніх, але "своїх", в обхід багатьох ближніх, але "чужих". Саме рух, направлений по градієнту, всупереч наявності в середовищі традиційних структур, створює ті вузли й зв'язки, якими характеризуються мережеві структури" [9, с.11]. Вимоги, що висуває сучасний світ до індивідів, а саме вимоги йти на ризик, виявляючи довіру до соціальних інститутів, та засвоюючи нові практичні схеми, стають такими, що можуть бути дотримані саме в повсякденних зв'язках із соціальними мережами та у включенні їх у соціальні потоки. Мережеві зв'язки дозволяють покластись на нексуси, що об'єднують "своїх" суб'єктів у полі більш-менш достовірної інформації, культурних патернів та практичних зразків, а поточкові структури пропонують можливість інтуїтивного налагодження правил кожної безпосередньої взаємодії. В умовах, коли ми щодня ризикуємо, просто складаючи плани на майбутнє,

а інституційні структури через усвідомлювану нами недостатню свою об'єктивованість не викликають відчуття довіри, рутинізація потокового рефлексивного відтворення індивідуальних та колективних практик дозволяє нам підтримувати індивідуальну, професійну, культурну та національну ідентичність.

На підтвердження цього професор Каліфорнійського університету Мануель Кастельс стверджує, що в історичний період, характерний розповсюдженням деструктуванням організацій, делегітимізацією інститутів, згасанням великих суспільних рухів і ефемерністю культурних проявів, ідентичність стає головним, а іноді й єдиним джерелом смислів. Люди все частіше організують свої смисли не навколо того, що вони роблять, але на підставі того, ким вони є, або на підставі своїх уявлень про те, ким вони є [10]. Відповідно, більш значимими стають ситуації, пов'язані з особистісною ідентичністю. У той же час менш емоційно й більш звично починають сприйматись перетворення, які вимагають відмови чи трансформації рутинізованих практичних схем взаємодії. Вони вже не здійснюються кожного разу за встановленим зразком і, здавалося б, випадають зі сфери повсякденного життя, тим-не-менш визначають через свою інтенсивність мережеву структуру суспільства.

У сучасному суспільстві введення інновацій призводить до формування навколо породжуваних ними практик нових соціальних зв'язків та груп. Соціальне створюється у всій множині специфічних форм взаємодій, які постійно утворюються, зникають або зазнають змін. На це вказує і автор акторно-мережевої теорії Бруно Латур у своїй роботі "Перезбірка соціального", роблячи наголос на нестійкості актуальної реальності. Він стверджує, що в ситуаціях, коли у великій кількості виникають інновації, кордони між групами стають невизначеними, а ряд сутностей, які необхідно взяти до уваги, нестійким, і відповідно "соціології соціального" вже не під силу прослідкувати нові асоціації акторів [11, с.25]. Іншими словами, перестворення соціальних практик, які виникають внаслідок рефлексивних намагань індивідів впорядкувати соціальну реальність, стає постійним її елементом, не дозволяючи через свою процесуальність і дифузність схопити цю реальність цілком як певну окрему сферу.

Б. Латур стверджує, що "соціальне – не загальна міра всіх речей..., а рух, який можливо вловити коли виникає зсув у попередньому зв'язку" [11, с.5]. У цьому сенсі процес оповсякденування – це смерть соціального. Будь-яка група, соціальний інститут чи соціальна практика в такій перспективі має розглядатись як потік, що прагне продовження та існує тільки в момент здійснення. "Актор-мережа" – не джерело дії, а рухливий ланцюг великої сукупності сутностей, що роїться в його напрямку" [11, с.68]. Іншими словами, актори, лише утворюючи мережеві зв'язки, отримують інформацію про діяльність інших соціальних суб'єктів і роблять висновки про поширені форми поведінки у тих чи інших умовах, але у своїй активності зберігають волю до створення "соціального" по-своєму. Так і в осередках міжсуб'єктних взаємодій постійно відбуваються зміни, а самі ці взаємодії є неповторними й можуть бути об'єднані скоріш за напрямком, ніж за сутнісними ознаками, а, отже, пояснюються через концепт потоку.

Концепт мережі тут фіксував би лише те, що Б. Латур називав слідами, тоді як метафора "потіку" звертає увагу саме на процеси. Мережа з вузлами та зв'язками, що її характеризують, скоріш є інфраструктурою досліджуваних процесів, а не власне процесами [9]. Концепт потоку, таким чином, дозволяє не просто "вклинитись у проблемний континуум "мікро-макро" між інтеракціями та нормативними системами" [9, с.9], а й вказувати на прямі зв'язки між ними. Аналізуючи соціальні потоки, Д.В. Іванов вказує на їхню здатність створювати структурність, альтернативну інституційній структурі суспільства, оскільки вона ґрунтується не на всезагальності

правил, а на відборі "своїх" у соціальних мережах. Такі структури з одного боку можуть бути дуже жорсткими, а з іншого – вони волатильні, оскільки створюються під впливом постійного оновлення цілей та орієнтирів діяльності соціальних агентів в середині мережі.

Слід звернути увагу на те, що К. Кнорр-Цетіна та А. Преда у статті "Темпоралізація фінансових ринків: від мережі до потоку" протиставляють соціальні потоки повсякденній реальності. Вони вказують на відношення потоків взаємодії до часового, плинного виміру реальності як на їхню визначальну характеристику [12]. Існування життєвого світу оточуючої повсякденності вчені відносять до фізичного, матеріального, просторового більше, ніж до часового виміру [12], адже час – це те, що проходить, плине у просторовому вимірі, хоча і є зовнішнім щодо нього. Кожен елемент потокової структури знаходиться в постійному русі, весь час формується і реагує на коливання активності суб'єктів у ній так само, як вони реагують на зміни середовища.

Соціологи, які роблять наголос на плинності, визначають особливу властивість сучасності, що позначена переходом від більш жорстких форм порядку та традицій до структур, які є рідкими або "талими". Але важливо, що проекція і реконструкція реальності як матеріальної та продовженої відбувається окремими частинами [12]. Так і ці "рідкі" структури утворюються в певних межах соціальних мереж та не демонструють нам наче всю топологію суспільного порядку, вказуючи лише на способи його організації в тих чи інших умовах тими чи іншими акторами.

Отже, рутинні послідовності міжсуб'єктних взаємодій у суспільстві руйнуються й перебудовуються. Слід зазначити також, що множина діючих в суспільстві культурних кодів зазнає змін значно повільніше й сама чинить вплив на те, як визначатимуться й формуватимуться стратегії адаптації індивідів, груп та інститутів суспільства. Вкорінені на рівні міфологічного світогляду способи сприйняття знання, таким чином, підтримують повсякденність через культуру, яка, зазнаючи тиску радикалізованої рефлексії, водночас, може стримувати перетворення в структурі соціальних інститутів, ставати на заваді легітиматії на практичному рівні нових інституційних норм.

Аналізуючи можливості застосування концепту потокових взаємодій в теоретико-методологічних підходах до розгляду світу повсякденного життя суспільства, можемо зробити **ВИСНОВКИ**.

По-перше, виникають альтернативні рутини, пов'язані не з відтворенням засвоєних практичних схем, а з повторенням звичних процедур структурування актуальних в даний момент і в даному контексті правил. Тепер, коли не достатньо відтворювати одні й ті самі зразки взаємодій, рутинізується процес їх створення заново в актуальній для безпосереднього моменту формі. Ідентичності дій формуються за відсутності типових зразків. Для опису таких особливостей соціальної взаємодії стає в нагоді концепт потоку, що фіксує їхню направленість, щільність та інтенсивність. Згідно думці, викладеній у статті К. Кнорр-Цетіни та А. Преда, потоковість визначається тим, що взаємодія між соціальними суб'єктами перетікає в безпосередній дійсності, яка сама є темпоралізованою і плинною [12]. На нашу думку, будь-яка соціальна адаптація, а також звичка до включення у фрагментарні потоки соціальних інтеракцій, як, наприклад, у

діяльності сучасних біржових брокерів, яких розглядали автори статті, є певним актом рутинізації, а, отже, – і включення тих чи інших практик до повсякденного світу. Хоча мова йде швидше про сам процес оповсякденювання, ніж про стійкість його результату.

По-друге, перегляд концептуальних основ формування соціального порядку на користь мережевих і потокових структур сприяє перегляду дослідницької позиції соціологів щодо тієї повсякденності, під якою традиційно розуміється звична рутинна повторюваних типових практик, що можуть бути легко відтворені в будь-який відповідний момент на тлі таких же типових взаємодій, і є проявом структури та культури того чи іншого суспільства. Посилення спонтанності й гнучкості міжсуб'єктних відносин призводить до формування соціальних мереж, які утворюють власні культурні наративи, формують нові зразки сприйняття досвіду, що співіснують і перетинаються із звичною повсякденною активністю соціальних суб'єктів у їхньому спільному життєвому світі.

По-третє, для кращого розуміння сучасної нестійкої повсякденної реальності стає бажаною дослідницька позиція, що дозволяє сприймати потоковість буденних соціальних взаємодій, які є мінливими, інтенціональними та обмеженими в часі, а соціальних суб'єктів сприймати як таких, що діють в континуумах різноманітних соціальних структур, створюваних соціальними мережами. Адже зв'язки між вузлами мережі найкраще простежуються в русі й доки вони не виявляють себе, вони буквально не існують в потоці соціального. Концепт потоку, який дозволяє акцентувати увагу на просторовому й темпоральному характері взаємодій всередині соціальних мереж, фіксує інтенцію останніх до установаження тимчасової структурності для здійснення інтеракцій. Оскільки встановлені таким чином правила досить нестійкі, склалася думка про їхнє протиставлення повсякденності, проте пізнавальний потенціал концепту "потоку" також дає можливість враховувати аналогічний характер структурування і самої буденної соціальної реальності.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Текущая современность – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с.
2. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на западе. Антология // Под редакцией В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. С.101-122.
3. Волков В. Теория Практик / В. Волков, О. Хархордин. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2008. – 298 с.
4. Александер Дж. Смыслы социальной жизни: Культуросоциология / Дж. Александер. – М.: Праксис, 2013. – 640 с.
5. Хатчинсон Ф. Два мира действия: социальная наука, социальная теория и системы социологической рефракции // Социологическое обозрение. – 2012. – Т. 11. – № 2. – С. 75–99.
6. Гидденс Э. Последствия современности / Э. Гидденс. – М.: Праксис, 2011. – 352 с.
7. Попова И. Буденна свідомість у перехідному суспільстві: симптоми кризи // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №1. – С. 5-21.
8. Найштетік Є.В. Соціальна мережа як система множинних рефлексій. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://skabber.nir.com.ua>
9. Иванов Д. К теории потоковых структур / Д.В. Иванов // Социологические исследования. – 2012. – № 4. – С. 8-16.
10. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Под научн. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ-ВШЭ., 2000.
11. Латур Бруно. Пересборка социального. Введение в акторно-сетевую теорию. Пер. с англ. И. Полонской; под ред. С. Гавриленко. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 382 с.
12. Knorr Cetina K. The Temporalization of Financial Markets: From Network to Flow / K. Knorr Cetina, A. Preda // Theory, Culture and Society. – SAGE, 2007. – Vol. 24(7-8). – P. 116-138.

Надійшла до редколегії 24.11.15

A. Nedzelskyi, PhD, Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPT OF FLOW INTERACTIONS IN THE SOCIOLOGICAL EVERYDAY-LIFE STUDIES

The article is devoted to analysis of the ways of using the "flow interaction" concept in sociological everyday-life studies and to development a definition of the concept. In particular for achievement the theoretical research aim, the author applies a set of fundamental sociological theories such as: the social practices theory, J. Alexander's cultural sociology, B. Latour's actor-network theory which have significant heuristic value for everyday-life sociology. The article argues that in modern society spread practices of temporal daily life structures development. Upgrading the theories of social order constitution on a basis of concepts of network and flow structures allows to develop the sociological knowledge about every-day life and routine practices.

Keywords: everyday-life, flow interaction, social network, social practices, routine.